

УДК 378

Олена Квас, кандидат психологічних наук,

доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ. ПРО ВИХОВАННЯ ВСЕБІЧНО І ГАРМОНІЙНО РОЗВИНЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано погляди західноукраїнських педагогів ХІХ – першої третини ХХ ст. (О. Макарушка, Г. Врецьона, П. Біланюк, Я. Кузьмів та ін.) на зміст, форми, методи та засоби виховання підростаючого покоління. Доведено, що у західноукраїнській педагогічній думці означуваного періоду вихованець трактувався не лише об'єктом, але й суб'єктом виховного процесу. При цьому у процесі виховання намагалися виходити з потреб підростаючої особистості.

Ключові слова: виховання, вихованець, вихователь, суб'єкт виховання, зміст виховання, методи виховання, засоби виховання.

Лит. 12.

Постановка проблеми. Виховання довготривалий, безперервний та цілеспрямований процес. Його мета залежить від соціальних умов і відображає рівень культури суспільства, ідеали й інтереси певних соціальних груп, тому у різні історичні епохи мала свої особливості.

Західноукраїнські землі протягом тривалого часу були під владою інших держав. Це, безумовно, впливало на формування мети виховання. Адже цей процес визначала офіційна політика держав, до складу яких входили західноукраїнські землі, а також потреби самих українців в уникненні асиміляції з іншими народами.

Українські педагоги мету виховання визначали як формування інтелектуально та фізично розвиненої молоді з сильним характером, готової бути корисною для народу, краю, держави, церкви і людей [10, 43]. Проте вже у міжвоєнний період, коли з допомогою школи активно здійснювалася колонізація українців, мета українського виховання ще більше конкретизується. Ідеалом виховання стає добре вихований громадянин, що в час спокійного мирного життя здатний до щоденної продуктивної творчої праці, яка “підносить міць і культуру держави, а в хвилини нещастя і небезпеки здатний до жертв і посвяти для загального добра” [11, 6 – 7].

М. Галушинський стверджував, що формування українського виховного ідеалу тривало протягом п'яти десятиліть, результатом чого став державно-творчий виступ у 1918 р. “Надто ми в Галичині при розділенні нашого народу на частини, з котрих одна перебувала в царській імперії, а друга в угорському королівстві, становили ту силу, на яку були звернені очі всіх українців, де вони не

находилися б. Ця роля провідної стихії і сьогодні нам суджена, тим більше, що наш нарід замешкує тепер кілька державних організацій у різних умовах. У нас повна свідомість великої відповідальності, яка на нас тяжить, і ясне бажання держати якнайвище і якнайвиразніше український національний прапор” [6].

Проблема виховання підростаючої особистості стала предметом досліджень С. Балея, П. Біланюка, Ю. Дзеровича, О. Макарушки та інших західноукраїнських педагогів. Безумовно, на формування їхніх поглядів впливало багато чинників, одним з яких, очевидно, було прагнення державної самостійності України, а також усвідомлення необхідності формування нової генерації людей, здатних цю незалежність здобути та працювати на користь Вітчизни.

Метою статті є аналіз поглядів західноукраїнських педагогів ХІХ – першої третини ХХ ст. на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості, здатної приносити користь не лише близькому оточенню, але й своїй Батьківщині.

Зважаючи на підневільне становище західноукраїнських земель та потребу формування національної самосвідомості української молоді особливої ваги педагоги надавали національно-патріотичному вихованню. Реалізація національно-педагогічного завдання вважалася надзвичайно важливою. “Бо ми, не маючи національної самостійності, змагаємо до будуччини, та ще більшою ніж інші народи правдою можемо сказати: яку молодіж, а далі яку суспільність собі виховаємо, таку будемо мати будучність” [9, 7]. Для цього необхідно формувати людину-патріота.

О. Макарушка з цього приводу писав, що патріотизм – це любов до рідного краю, мови й народу, його історії і письменства, його звичаїв,

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ. ПРО ВИХОВАННЯ ВСЕБІЧНО І ГАРМОНІЙНО РОЗВИНЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ

готовність пожертвувати для добра вітчизни і народу власними інтересами, майном, та навіть життям [8, 78 – 79]. Патріотизм передбачає: “1) Батьківщині служити чином уже на шкільній лавці, отже, пильно вчитися, щоб багато вміти й навикнути до праці, бо такий чоловік не буде пізніше галапасом серед своєї суспільності. 2) Збагачувати своє знання й навикнути до праці, виробляти в собі сильний характер, панувати над пристрастями й поганими схильностями та ублагороднювати свої почування в тій думці, щоб можна більше прислужитися своєму народові; це все є вже для дитини чинним патріотизмом” [5, 217].

Відповідно “патріотом зовуть того, хто любить Народ і Вітчизну, хто гарячим серцем обнімає усі її землі і усіх її земляків, хто чується сином тих земель і братом своїх земляків, хто прагне жити не для себе, але для Вітчизни, хто готов за неї умерти як прийде потреба. Вже з того бачимо, що не вистарчить тільки співчувати зі всіми, не вистарчить тільки словом називати себе патріотом, але треба також ділом се показати, треба так робити й ділати” [4, 9].

Проте процес формування патріотизму є тривалим, починається з раннього дитинства та найближчого оточення дитини. “Любов до своєї ширшої вітчизни, до цілого краю і народу, починає ся у дитини любовю до своєї батьківщини, до рідної сторони. Дитина привязує ся з природи до свого найближчого свѣта і людей, які її оточують: она любить своє родинне місце зі всім його природним багатством і красою, любить матірню мову і пісні, ношу і обичаї” [8, 79].

Серед інститутів виховання патріотичних почуттів підростаючого покоління провідне місце, на думку О. Макарушки, займають сім'я та школа. Кожен з них виконує свої, специфічні функції, використовуючи особливі форми, методи та засоби.

Любов до всього рідного легко вкорінюється у душі дитини, коли вона “... чує з уст матери рідні пісні, казки і оповідання з рідної історії, бачить на стінах комнати історичні картини і краєвиди і слухає пояснень про них від рідні, видить у хаті народню обстановку, зживаєть ся з народніми звичаями у більшій церковній і народній свѣта – одним словом є оточена рідною атмосферою...” [8, 79].

Школа має змогу плекати патріотичні почуття через зміст навчального матеріалу, шкільну атмосферу, позаурочну діяльність.

“Кожий предмет шкільної науки подає нагоду, познакомлювати дїтвору з єї рідною землею і народом: географія, геологія і природні науки осьвідомлюють її про природні прикмети вітчизни, наука релігії і мови про духове жите народу, а наука

історії про його минувшину і сучасні потреби. Навіть для вправ рахункових і геометричних уміє справний учитель уложити своєрідні завдання, а вже дуже легко дадуть вести ся в народнім дусі наука співу, руханки, рисунків і ручних робіт”, – писав О. Макарушка [8, 80].

Він також особливу увагу звертав на шкільне оточення дитини, вважаючи, що воно має бути народним: кожен шкільний будинок повинен “бути збудований в народнім стилю, стіни на коридорах і в клясах обвішані картами і образами з рідної географії, історії і мистецтва, а кожда школа повинна мати збірку або по змозі навіть музей оказів з рідної рістні, звїринности, геології і старинностей. В кожній школі повинні зберігатись рисунки, малюнки, фотографії і ручні роботи дїтвори тоїж школи” [8, 80]. Більше того, І. Юцишин вказував, що школа повинна “... жити і розвиватися під промінням національної ідеї: усе в ній мусить бути овіяне національним духом, а короною її діяльності повинні бути свідомі національно члени народа” [12, 229].

Серед форм позаурочної діяльності провідну роль О. Макарушка відводив екскурсіям, шкільним святкам та участі дітей у народних обрядах. Зокрема, він писав: “Кожда школа повинна устроювати як найчастійше звиджуване природничих історичних музеїв, галерій штуки, примсилових вистав і ярмарків, копалень, варстатів і фабрик та замїтних історичних місцевостей. Шкільні свѣта і торжества і участь дїтвори в народних обходах є рівнож могучим орудником задля плекання патріотичних почувань” [8, 81].

Результатом шкільного виховання має стати переконання, “що одиниця може дійти до повного розвитку свого духа тільки в суспільстві; тільки тоді, коли зрозуміє, що успішний розвиток громади залежить від того, як одиниця підпорядковує свою волю і стремління волі громади; дальше коли зрозуміє, що добро загалу треба ставити вище навіть тоді, коли воно приносить особисту некористь чи навіть небезпеку” [3, 283 – 284].

Зверталася увага також і на формування у підростаючого покоління пошани до інших народів. “Тількиж памятати треба, щоби при навчанню любови до своєрідного учити пошани й для чужого... Засліплене своїм веде до загорілости (шовінізму), себто відказування божих і людських прав іншим народам, до зневажування а то й ненависти чужинців. А кождому прецінь є дороге се, що є його питомим, що є його ріднім, так само, як для нас є дорогим все, що є наше... Дітям треба дати пізнати, що здобутки культури власного народу коренять ся у старинній культурі

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ. ПРО ВИХОВАННЯ ВСЕБІЧНО І ГАРМОНІЙНО РОЗВИНЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ

східних і у новітній культурі західних народів та що неодноразово, що ми уважаємо виключно своїм, питомим, є тільки добром, перенятим від чужих народів [8, 81]. При цьому зазначалося, що “хто не любить своєї рідні, свого рідного краю, свого народу, той не годен полюбити людськість...” [2, 74].

О. Макарушка звертав увагу на взаємозв'язок усіх напрямів виховання. “Навчаючи любови до рідного, учимо вже тим самим пошани до всього, що рідне, що своє. Діточки навчають ся шанувати й цінити природу: они не будуть мучити ні дробити зв'язат ані нищити пташиних гнізд ні вибирати яєчок, не будуть ломити щеп і придорожних деревець ні вивертати улив в пасіках, ні рвати цвітків по цвітниках ні робити шкоди в садах. Бо у чім діти виділи доси сиру природу, у тім навчають ся добачувати моральну вартість і красу” [8, 81].

Формування моральних почуттів, які поділяли на особисті та суспільні, було важливим завданням виховних інституцій. Особлива увага зверталася на виховання таких рис характеру, як співчуття, правдомовність, любов до ближнього, а також почуття власної гідності та честі. “Метою доброго виховання є характер благородний, моральний, одним словом, добрий, опертий на здорових засадах” [8, 100]. При цьому, на думку О. Макарушки, важливе значення має мотивація вчинків особи. “... не кождий поступок є вислідом благородної спонуки; часами вчинок, на позір чесний, походить з самолюбства або хоробливої амбіції (перецінювання вартости самого себе). В першій случаю родить ся почуване морально чисте, у другім – несмак або навіть відраза. Спонукою благородного діяння є почуте обов'язку або зависимости. Отже сповнюване обов'язку є жерелом морального вдоволення”. Проте ще сильнішим є моральне почуття від вчинку, здійсненого не просто через обов'язок, але внаслідок “благородного способу думання та свободної волі”. Мірилом та суддею моральних спонук вчинків та їх вартості є совість, “бо она диктує нам засади поведень, згідного з моральними ідеями. Голос совісті остерігає чоловіка перед поступком, а судить по доконанню вчинку” [8, 64 – 65].

При цьому автор вказує, що моральні засади закладені у християнській ідеї “і ніяка інша релігія на світі не збирала і не виразила їх так просто і ясно, як Христос. І совість доброго християнина допомагає ся сповнюванню моральних ідей...: ідеї внутрішньої свободи, ідеї зичливости і суспільної ідеї” [8, 100].

У необхідності поєднання морального виховання дітей та молоді з релігійним були переконані також Г. Врецьона, Ю. Дзерович, О. Партицький та інші, вважаючи, що “український нарід найскорше і найвпевненіше

двигнеться та відродиться, коли молоде покоління буде виховане в душі християнського Євангелія” [5, 8]. Вважаючи релігію і релігійні почуття найсвятішим скарбом людини, О. Макарушка писав, що “... віра є найкрасшою товаришкою чоловікови в житевій боротьбі, в нужді, терпіннях і всякому горю”. Забезпечити формування релігійних почуттів може зміст навчального матеріалу з різних предметів, а серед методів навчання перевагу необхідно віддавати розповідям біблійних притч. На думку О. Макарушки, дітей необхідно залучати до релігійних практик, зокрема шкільної молитви, а також регулярного відвідування богослужінь. Проте завжди потрібно пам'ятати, що релігійність повинна стати внутрішньою потребою дитини, а не лише зовнішнім вираженням. “Тільки одно дбаймо, іменно, щоби релігія стала справді внутрішньою потребою душі, а не була пустим зверхнім виразом форми. Перша є основою широкого християнського поведень, спонукою чесних діл, друга веде до облуди. Не повинна також релігія ніколи вироджувати ся в фанатизм” [8, 77 – 78].

Якщо релігійне виховання апелює до віри особистості, то інтелектуальне – до розуму. Оскільки прагнення пізнати правду у людини є вродженим, то розумовне виховання – конче необхідне. Пізнання правди спричиняє радість, задоволення, і вони є тим більшими, чим більше власних сил вкладено у дослідження різних речей. “Те вдоволене з пізнання правди і поступу в науках зростає з віком і поширюванем світогляду, а наука в школі, методично ведена, має будити і підтверджувати науковий інтерес” [8, 63].

Вважаючи, що у вихованні емоційно-вольовий бік справи “важливий не менше, ніж інтелектуальний” [1, 37], західноукраїнські педагоги (С. Балеї, Г. Врецьона, О. Макарушка, М. Барановський та ін.) досліджували також проблеми формування естетичної свідомості особистості. Важливість цього виховного завдання обґрунтовувалася твердженням, що “...естетичні почування є не тільки жерелом многих духових приємностей, але й спонукою моральних почувань. Бо хто полюбить те, що красне, той буде гидувати злим, бо зле є гидке” [8, 59 – 60]. Для цього важливо, щоб з раннього віку дитину оточували гарні речі, постійно звертати їхню увагу на “красу заходу сонця, велич зоряного неба, чудну краску і принадну будову деяких цвітків і т.д.”, аби вона сприймала красу довкілля. Важливим методом естетичного виховання є при звичаювання вихованців до “чистоти, чемности, приличности і добрих обичаїв” [8, 60].

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ. ПРО ВИХОВАННЯ ВСЕБІЧНО І ГАРМОНІЙНО РОЗВИНЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Західноукраїнські педагоги добре розуміли також необхідність фізичного виховання підростаючого покоління. Адже від фізичного здоров'я залежать “свіжість ума, почування і воля” особистості. Більше того, О. Макарушка звертає увагу майбутніх педагогів на науку – педагогічну дієтику, що досліджує “засади й орудники, як виховане має займатися плеканем і образом тіла вихованця”. До чинників фізичного виховання педагог відносить: “1) відживлюване, 2) віддихане і плекане шкіри, 3) чинність нервів і змислів, 4) рух і спочинок”. Для доброго фізичного здоров'я важливо забезпечувати дитині раціональне харчування, свіже повітря, гігієну тіла та приміщень, у яких дитина перебуває, розумне поєднання фізичної та розумової праці, а також режим дня [8, 23 – 25].

Такі погляди західноукраїнських педагогів на зміст виховання підростаючого покоління були викликані потребами часу та становища України у ХІХ – першій третині ХХ ст. Вони були, з одного боку, традиційним продовженням класичної педагогіки, що отримала розвиток у працях Я.А. Коменського, Й.Г. Песталоцці, В. Дістерверга та ін. Проте з іншого боку, процесуальні аспекти виховання, обґрунтовані західноукраїнськими педагогами, характеризувалися специфічними рисами, на появу яких, очевидно, вплинули ідеї реформаторської педагогіки.

Стверджуючи, що у вихованні беруть участь як виховуюча особа (виховник), так і особа, котра має бути вихована (вихованець), П. Біланюк, О. Макарушка, Я. Кузьмів та інші трактують останнього не лише об'єктом, але й суб'єктом виховання. Часто вони означували вихованця “одиницею”, очевидно, маючи на увазі термін “особистість”. Усвідомлюючи, що на дитину впливають різні чинники (здібності, природне оточення, соціальне оточення, життєві обставини), які “обмежують і спiniaють вплив педагога на вихованців”, вихователь повинен “старанним вихованем надати властивий напрям розвоєви духових властей вихованця, котрі у кожного є способні до безупинного й далекоюсяжного досконалення” [8, 9]. При цьому особливу увагу потрібно звертати на індивідуальні особливості дитини. Зокрема, з цього приводу Я. Кузьмів писав: вроджені нахили, спрямування та зацікавлення вихованця “мусять бути тою підставою, на якій, як на скелі мусить опертися кожна виховна праця, якщо вона має бути доцільна й успішна” [7].

Розуміючи, що “виховувати можна молодіж тільки до якогось віку”, а саме, “поки дух її не дозріє”, О. Макарушка розмежовував методи виховання на “правліне” і “кермоване”. “Правліне” застосовується стосовно малих дітей та включає

такі методи виховання, як “приказ”, “послух”, “заняте”, “кари” (усна догана, іронія та сарказм, погроза, нагляд). Як тільки дитина починає усвідомлювати свої вчинки, ставитися до них критично, поступово потрібно переходити до спонукальних методів виховання. “Тими орудниками є ... рада і пересторога, поручене і поучене, призвичаюване і примір, нагороди, лектура, забави, прогульки, шкільні сьвята, робота в шкільних варстатах, кружки самоосьвіти, і самоуправа” [8, 116]. При цьому й надалі застосовуються наказ та покарання. “Так отже првліне йде в парі з кермованем, а кермоване з правлінеєм і обі ті дороги веденя молодіжі мають спільну ціль: виробити у дитини сильний, моральний і самостійний характер” [8, 116 – 117].

Висновки. Отже, у ХІХ – першій третині ХХ ст. на західноукраїнських землях витворилися самобутня педагогічна думка. Безумовно, великий вплив на неї мало політичне становище бездержавної на той час України, що висунуло на перший план необхідність національно-патріотичного виховання молоді. Проте червоною ниткою крізь праці педагогів проходить думка гармонійного поєднання усіх напрямів виховання, що сприятиме всебічному розвитку особистості вихованця, який повинен займати статус суб'єкта власного виховання та самотворення.

1. Балеї С. *Вибрані праці з соціальної і педагогічної психології* / С. Балеї. – Тернопіль, 1995. – 46 с.

2. Барановський М. *Педагогіка для семинарних учительських і учителів шкіл народних* / Барановський М. – Чернівці: З друкарні Товариства “Руска Рада”, 1901. – 104 с.

3. Біланюк П. *Значіння виховання* / Біланюк П. // *Рідна школа*. – 1937. – Ч. 20. – С. 282 – 285.

4. Галуциньський М. *Народня освіта і виховання: статті і замітки* / Галуциньський М. – Львів, 1920. – 30 с.

5. Дзерович Ю. *Педагогіка* / Дзерович Ю. – Львів: Накладом Греко-Католицької Богословської Академії, 1937. – 240 с.

6. Діло. – 1930. – 28 березня.

7. Кузьмів Я. *Синтетичне навчання* / Кузьмів Я. // *Рідна школа*. – 1936. – Ч. 6. – С. 88 – 92.

8. Макарушка О. *Наука вихованя: Підручник для шкіл і родин* / Макарушка О. – Львів: Накладом автора, 1922. – 152 с.

9. Панейко В. *Національне виховане і школа* / Панейко В. // *Наша школа*. – 1911. – Кн. 2–3. – С. 1–19.

10. Торонський І. *О школах середнихъ, язъци русскомъ въ школахъ и нашої молодежи* / Торонський І. // *Учитель*. – 1890. – Ч. 3. – С. 39 – 46.

11. Юцишин І. *Національне виховання* / Юцишин І. // *Шлях виховання і навчання*. – 1929. – Кн. 2. – С. 6–7.

12. Юцишин І. *Рідна мова в рідній школі* / Юцишин І. // *Учитель*. – 1910. – Ч. 15–16. – С. 229 – 231.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2012